SCHWANER C.M.

TANAH BOEMBOE.

PERPUSTAKAAN
-MUSEUM PUSAT-

XXI:-

374

288.700

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

IPCARD 10

PERPUSTAKAAN NASIONAL R.I.
Tanggal : 29-7-2010
Nomor Induk : 11093/PA-MuseumIID
BIB - ID : 9723360
ITEM - ID : 0000380348Z
Asal : Museum Pusat
PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

1

XXI
374

HISTORISCHE, GEOGRAPHISCHE EN STATISTIEKE

AANTEEKENINGEN

BETREFFENDE

TANAH BOEMBOE;

AANGETROFFEN ONDER DE BIJ HET GOUVERNEMENT VAN NEDERLANDSCH-INDIË BERUSTENDE PAPIEREN VAN

C. M. SCHWANER,

in leven Lid der Natuurkundige Commissie in N. Indië,

BEWERKT DOOR

E. NETSCHER en H. VON DEWALL;

A. *Geschiedenis.*

Er bestaan geene geschriften die inlichting kunnen geven aangaande de vroegere geschiedenis van Tanah Boemboe (1).

---

(1) Tanah Boemboe is tegenwoordig de collectieve naam van eene landstreek, bestaande uit de rijkjes Tjangtoeng met Boentar-laut, Bangkala-an, Sampanahan, Menoenggoel en Tjengal. Dezelve ligt op de oostkust van Borneo, strekt zich uit van Tjandjong Aroe (ragged point), op 2° 7° Z. br., en 116° 48' O. L., tot aan de rivier Serongga op 3° 2' Z. br., en is begrensd, ten noorden, door Pasir, — ten oosten, door straat Makassar, — ten zuiden, door Koessan, — en ten westen, door Bandjarmasin, waarvan het door het gebergte Beratoes of Meratoes is afgescheiden.

Men zie hierover verder het topographische gedeelte der onderwerpelijke beschrijving van den heer Schwaner.

PERPUSTAKAAN NASIONAL RI.

BAT. GENOOTSCHAP VAN KENN

De gebrekkige en weinig geloofwaardige overleveringen, die dikwijls volgens het eigenbelang der mededeelers veranderd en met onwaarheden vermengd worden, maken elke poging, om in dien chaos eene logische volgorde te vinden, zeer moeijelijk. Ook de aldaar bestaande gewoonte van de troonsopvolging niet te bepalen volgens den ouderdom of het geslacht der kinderen van de regerende vorsten, zoodat zelfs bij bijwijven verwekte kinderen, met voorbijgang der echte afstammelingen van eenen vorst, den troon kunnen bestijgen en een nieuw vorsten-huis stichten (1), — de dikwijls plaatsvindende verandering van namen bij het aanvaarden der regering of bij gewigtige gebeurtenissen (2), — het aannemen van mannelijke eigennamen door vrouwen (3), — en eindelijk de beslissende en dikwerf wispelturige invloed des volks op de troonsopvolging, — dit alles heeft den onderzoeker bij de behandeling van dit onderwerp in den weg gestaan en niet zelden op dwaalwegen geleid.

Het volgende is dus slechts een kort verhaal van de gewigtigste gebeurtenissen in de geschiedenis van Tanah Boemboe, opgeteekend na veelvuldige gesprekken die betreffende met de vorsten en de oudsten des volks.

---

(1) Die gewoonte bestaat in Tanah Boemboe *niet*. Kinderen, bij vrouwen van geringe afkomst verwekt, kunnen slechts bij ontstentenis van afstammelingen van den bloede, aan de regering komen. Ook is daar het regt van eerstgeboorte en dat der mannelijke afstammelingen boven de vrouwelijke van kracht. Is men van die adat wel eens afgeweken, dan hebben bijzondere omstandigheden, als onbekwaamheid, ziekte, vrijwillige afstand, enz. van den regthebbende, daartoe aanleiding gegeven, of er heeft usurpatie plaats gehad.

(2) Veranderingen alleen van den naam, bij gewigtige gebeurtenissen in de regering van vorsten, zijn niet gebruikelijk; doch wel verhooging van titel *met* verandering van naam. Zoo is Adji Samarang van Tjengal, Bangkala-an en Menoenggoel, thans Pangeran Moeda, en kan, met der tijd, nog Sulthan N. N. worden.

(3) Opzettelijke navraag hiernaar heeft doen blijken, dat ook dit gebruik niet bestaat.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De oudste overleveringen loopen tot de tijden, waarin de oorspronkelijke bevolking des lands, de zoogenaamde Dajaks, rijk en magtig waren en in uitgestrekte en schoone, door bloeijende tuinen omgevene kampongs leefden onder vorsten, uit hun bloed gesproten.

De hoofdzetel van het land en het middelpunt van alle gewigtige en wonderbaarlijke gebeurtenissen van dien tijd was de stad Pamoekan, gelegen aan de monding van de rivier van Tjengal (1).

De geschiedenis van dit rijk is doorweefd met allerlei verhalen van bovennatuurlijke verschijnselen, fabelachtige heldendaden en barbaarsche zeden, en eindigt met den ondergang van het land door eenen oorlog met vreemdelingen, die met praauwen aankwamen, de bevolking versloegen en Pamoekan verwoestten (2). Duizenden werden gedood en de overgeblevenen naar het hooge gebergte teruggedreven, alwaar zij tot heden, door aanhoudende onderdrukking, moedeloos en schuw geworden, in enkele huisgezinnen verstrooid of in kleine armoedige kampongs vereenigd, voortleven.

Het schijnt, dat men de verwoesting van Pamoekan en de vernietiging van het laatste Dajaksche rijk in Tanah Boemboe kan aannemen, als te hebben plaats gehad omstreeks het tijdstip van de eerste vestiging der Maleijers in dat land en van den togt tot verbreiding des geloofs van eenen heiligen Mahomedaanschen priester, wiens graf, tegen over het vroegere Pamoekan op de Tandjong Karsik-itam, nog te zien is (3).

---

(1) Pamoekan komt voor op de kaart van Borneo, bij Valentijn. Het is niet zeker, of er nog overblijfselen van zijn.

(2) De tijd, waarin dit voorviel, kan niet worden bepaald. Men weet alleen, dat de vreemdelingen met praauwen van Java kwamen. Dit is welligt terug te brengen tot den tijd der vestiging van Girische vorsten in Pasir, waarvan echter het jaartal niet te bepalen is. Vergelijk Indisch Archief III pag. 449.

(3) Dit graf ligt op ongeveer honderd passen van den oever, in een

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De zich later dikwerf herhalende strooptogten der Maleijers konden niet zonder invloed blijven op de beheerschers en de bevolking van het toen reeds bloeijende rijk van Bandjarmasin, hetwelk steeds trachtte, door oorlogen of door de verspreiding van het Mahomedaansche geloof, zich uit te breiden en zijn gezag te vermeerderen. Zeker is het, dat, met het te niet gaan van de magt der Dajaks, groote volksverhuizingen uit Bandjarmasin, over den bergketen Goenoong Meratoes (beter Beratoes), naar Tanah Boemboe eenen aanvang hebben genomen.

Deze kolonisten hebben, door gehechtheid aan hun vaderland, waarmede zij, door gedurige reizen, in de naauwste betrekking bleven, en door ondergeschiktheid aan hunne eigene vorsten, derzelver aanzien in Tanah Boemboe gevestigd en al de kleine, soms uit enkele negorijen, zonder bepaalde grenzen bestaande vorstendommen, die ontstaan waren na den val van Pamoekan, onder het beheer gebragt van de magtige Panembahans van Bandjarmasin. Deze stand van zaken schijnt echter eene reeks van jaren te hebben bestaan, zonder dat de heerschappij van Bandjarmasin zich door regtstreeksche regeringshandelingen of het heffen van belastingen deed gevoelen, tot dat eindelijk, onder den Sulthan Said Oellah, een zijner zonen, de Pangeran Dipati Toeha, misschien daartoe uitgenoodigd door de in Tanah Boemboe gevestigde Bandjarezen, naar deze landen overkwam en aldaar met eene in groot aanzien staande vrouw in den echt trad (1).

Hij vereenigde al de vroeger bestaan hebbende kleine vor-

---

diep moeras, op een der menigvuldige, door de krabben (kapieting) opgeworpene heuveltjes. Op hetzelve stonden in 1851 acht neesan (grafteekens) van verschillenden ouderdom en grootte. Elk, die hier eene gelofte doet (ber-niejat), plant zoodanig een teeken op het graf. Er leidt geen weg naar toe; men zakt elk oogenblik tot aan de knieën in den modder. De daar begravene godvruchtige of heilige Mahomedaan was afkomstig van Mandar, op de westkust van Celebes.

(1) Deze prinses was geheeten Njahi Galih.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

stendommen onder zijn gezag, vestigde zich in Sampanahan aan de oevers van eene kleine rivier, de Soengei Boemboe geheeten, en gaf den naam van die rivier aan het geheele door hem vereenigde rijk, hetwelk bevatte alle landen, die zich uitstrekken van Tandjong Sielat, ten zuiden, tot Tandjong Aroe (1), ten noorden, die ten westen door de Goenoeng Beratoes van Bandjarmasin gescheiden en ten oosten door de straat van Makassar bespoeld worden, met inbegrip van het eiland Laut-poelau.

Pangeran Dipati Toeha had twee zonen, Pangeran Mangoe en Pangeran Tjitra, waarvan de eerste zijnen vader in het bestuur over Tanah Boemboe opvolgde, terwijl Pangeran Tjitra, naar Bandjarmasin teruggekeerd zijnde, van den sulthan de negorij Kloeak, boven Amoentai aan de rivier Tabaloeng of van Nagara, tot apanage ontving.

Toen reeds begon het aanzien en de invloed der Bandjarsche vorsten in Tanah Boemboe te dalen, door de indringing der Boeginezen, die zich reeds vroeger in Koetei en Pasir gevestigd en aldaar eenen overwegenden invloed verkregen hadden.

Pangeran Mangoe had geene mannelijke erven. Hij liet eene dochter na, genaamd Ratoe Mas, die, volgens alle waarschijnlijkheid, dezelfde is als de in de geschiedenis bekende Ratoe Sepoeh (2). Zij (Ratoe Mas) nam, na haars vaders dood, het bestuur op zich en huwde met eenen Boegineschen vorstenstelg, genaamd Daing Malewa, die den naam aannam van Pangeran Dipati.

Uit dit huwelijk werd geboren eene dochter, geheeten Ratoe Intan, terwijl Pangeran Dipati (D. Malewa) buitendien,

---

(1) Zoo geheeten naar een aantal *aroe*, *roe* of *tjamara*-boomen, die op dien hoek groeijen en daaraan, van uit zee gezien, een ruig aanzien geven, van waar de naam „ragged point" op de Engelsche zeekaarten.

(2) Dit is onjuist; Ratoe Mas en Ratoe Sepoeh waren zusters.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

bij twee andere vrouwen van geringe afkomst, verwekte de Pangerans Praboe en Lajah.

Na den dood van hunnen vader — Ratoe Mas was vóór hem gestorven, — werd het rijk onder de genoemde drie kinderen verdeeld, als volgt:

Aan Pangeran Praboe, die van toen af den naam aannam van Sulthan Sepoeh, de landen Tjengal, Menoenggoel, Sampanahan en Bangkala-an (1).

Aan Ratoe Intan, Tjantoeng en Batoe-litjin;

Aan Pangeran Lajah, Boentar-laut.

De kinderen van Sulthan Sepoeh (Pangeran Praboe) waren:

Pangeran Nata,
Pangeran Seria,
Pangeran Moeda, ook Goesti Kemir genaamd,
Goesti Mas Alim,
Goesti Besar,
Goesti Lanjong,
Goesti Alif,
Goesti Redja,
Goesti Ali.

Ratoe Intan huwde eenen vorst van Pasir, die den naam aannam van Sulthan Anom.

Zij stierf zonder kinderen, doch Sulthan Anom verwekte bij bijwijven, Pangeran Mohamad, Andin Kedot, Andin Girok en Andin Proah.

Pangeran Lajah eindelijk verwekte eene dochter Goesti Tjita en eenen zoon Goesti Tahora, die zijnen vader in het bezit van Boentar-laut opvolgde.

Na den dood van Sulthan Sepoeh (Pangeran Praboe) werd

---

(1) In de beschrijving van Borneo door Mr. J. C. M. Radermacher, van 1780, (Verh. Bat. Gen. dl. II), wordt Pangeran Prabo als heer van Simpanahan genoemd. Daarbij wordt gezegd, dat, van dat land af tot Tandjong Selatan, alles aan den koning van Bandjarmasin behoort, hetwelk toen reeds onjuist was.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

het rijk op nieuw verdeeld. Zijn oudste zoon, Pangeran Nata, kreeg Bangkala-an, Sampanahan en Menoenggoel, en veranderde zijnen naam in dien van Ratoe Agoeng, terwijl aan des Sulthans tweeden zoon, Pangeran Seria, Tjengal ten deel viel; zoodat op dat tijdstip de landen van Tanah Boemboe waren verdeeld, als volgt:

Tjantoeng, Batoe-litjin } onder Ratoe Intan,

Boentar-laut onder Pangeran Lajah,

Bangkala-an, Sampanahan, Menoenggoel } onder Ratoe Agoeng,

Tjengal onder Pangeran Seria.

Deze verdeeling bleef echter niet lang bestaan, daar, na het overlijden van Ratoe Agoeng en Pangeran Seria, hunne landen vereenigd en aan hunne zuster Goesti Besar werden afgestaan.

Aan deze viel later bijkans het geheele overige gedeelte van Tanah Boemboe ten deel, daar Ratoe Intan, kort vóór haren dood, met toestemming der oudsten van het volk, haar tot erfgenaam van hare landen koos, waardoor nagenoeg het geheele rijk onder één beheer vereenigd werd.

Goesti Besar huwde met zekeren Pasirschen vorst, genaamd Adji (1) Radin, bij wien zij eenen zoon baarde, die den naam kreeg van Adji Djawa. Terwijl deze nog zeer jong was, werd zijn vader door eenen Boeginees, zendeling van den Sulthan van Pasir (2), om het leven gebragt. Tevens

---

(1) Adji is een titel, overgenomen uit het Kawi, in welke taal het de beteekenis heeft van *vorst*. In Pasir, Koetei, Berou en Boeloengan en, sedert het huwelijk van Adji Radin met Goesti Besar, ook in Tanah Boemboe, wordt die titel aan vorstelijke personen van beiderlei kunne gegeven. Die titel is òf aangeboren, òf als een gunstbewijs van den vorst verkregen.

(2) Deze was de Sulthan Soleiman, — dezelfde, die in 1825 geweigerd heeft met den zaakgelastigde van het Ned. Gouvernement G. Müller een contract te sluiten.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

deed die Sulthan eenen inval in de landen, onder beheer van Goesti Besar en veroverde Tjengal, Menoenggoel, Bangkalaan en Tjantoeng.

Omstreeks dien tijd kwam Pangeran Hadji (1) Mohamad, een afstammeling van Pangeran Dipati Toeha, te Tjengal, alwaar Goesti Besar haar verblijf hield, en deed aanzoek naar de hand van deze vorstin, die zijn aanbod echter afsloeg, doch met hem overeenkwam haren zoon, den jongen Adji Djawa, met eene dochter van hem te verbinden. Daar echter Pangeran Mohamad hierin alleen genoegen wilde nemen onder voorwaarde, dat Adji Djawa zich te Bandjarmasin zou vestigen en Goesti Besar wijselijk hieraan niet wilde toegeven, zoo kwam dit huwelijk niet tot stand.

Pangeran Hadji Mohamad, zijne plannen ten aanzien van het weder in bezit treden, voor zich of zijne afstammelingen, van de landen van Goesti Besar verijdeld ziende, keerde naar Bandjarmasin terug, doch deed, vóór zijn vertrek van Tjengal, bij Goesti Besar aanzoek, om de diamantmijn-districten Sèla, Selillau en Koesampi, thans behoorende tot de Koessansche landen, van haar in leen te krijgen.

Goesti Besar stemde daarin toe, onder beding echter, dat die landen, bij de meerderjarigheid van Adji Djawa, aan dezen zouden worden teruggegeven.

Nadat de landen van Goesti Besar, gedurende vijftien jaren aan de vorsten van Pasir gehoorzaamd hadden, trachtte Adji Djawa, die tot mannelijken leeftijd was gekomen, zich

---

(1) Wel te onderscheiden van Adji. Een Hadji is een Muzelman, die de bedevaart naar Mekka heeft volbragt. Pangeran Hadji Mohamad was de grootvader van den tegenwoordigen Pangeran Abd'oel Kadir, heer van Koessan.

(2) De rivieren Sèla en Selillau, waarnaar de districten zijn genoemd, vereenigen zich en vormen de rivier Batoe-litjin, zoo genaamd naar eenen grooten gladden steen in hare bedding. Zij stort zich uit in de straat van Laut-poelau, tegenover het eiland Sewangi. Aan hare monding ligt de kampong Batoe-litjin. Aan de Sèla en Selillau wordt wel *goud*, maar geene diamanten geëxploiteerd.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

in hun bezit te herstellen. Te dien einde deed hij, onder voorwendsel van handel te drijven, van tijd tot tijd, togten derwaarts van uit Batoe-litjin, alwaar hij zich, na Tjengal met zijne moeder te hebben verlaten, had gevestigd.

Op deze reizen, knoopte hij in stilte naauwe betrekkingen aan met de hoofden van Tjengal, Menoenggoel en Sampanahan en verwierf zich eenen aanhang, die hem in staat stelde, om de vroeger door zijne moeder bezetene landen, met behulp van zekeren Panggawa Tatieop (1), terug te krijgen. Hij deed eenen inval in de bovengenoemde landen, verjoeg, na eenige dagen aanhoudenden en hardnekkigen strijd, de Pasirsche hoofden en verklaarde zich weder tot heer van Tjengal en Menoenggoel.

Gedurende den, dat tijdstip voorafgegaan zijnden, tijd van onrust en zwakheid van bestuur hadden verscheidene, vroeger door Ratoe Intan aangestelde hoofden of Pembekels zich als onafhankelijke heeren der districten onder hun beheer beschouwd. Zoo hadden, namelijk, zekere Goesti Moeso in Tjantoeng en Goesti Kamir in Bangkala-an zich als heer opge-

---

(1) Panggawa Tatieop is de zoon van een' Boeginees van Pagatan, die naar Tanah Boemboe verhuisd was, waar Panggawa Tatieop geboren werd. Als kind viel hij in handen van zeeroovers, met welke hij tien jaren lang rondzwierf. Hij verwierf zich op die togten het vertrouwen van den panglima der praauw, waarop hij zich bevond, en werd diens sleutelbewaarder.

Op zekeren dag deden de roovers Batoe-litjin aan, waar toen Adji Djawa woonde. Panggawa Tatieop werd door zijne moeder herkend en voor 150 realen vrijgekocht.

Van toen af werd hij de onafscheidelijke makker van Adji Djawa, die eenige jaren jonger was. Later hielp hij denzelven met raad en daad, bij het heroveren van Tanah Boemboe. Tjengal was het eerste landschap, waarts de operatien gerigt werden. Het werd met 95 man veroverd. Successivelijk maakte men zich van de overige districten meester.

Adji Djawa beval op zijn sterfbed aan zijne kinderen, in alle gewigtige aangelegenheden, Panggawa Tatieop te raadplegen en diens raad op te volgen en hem als hunnen vader te beschouwen. Hij is dan ook op den huidigen dag nog een persoon van invloed in Tanah Boemboe.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

worpen. De laatste, die onder den naam van Pangeran Moeda regeerde, had eene dochter, genaamd, Goesti Kamil, met welke Adji Djawa in den echt trad, daar hem de middelen ontbraken, om op eene andere wijze in het bezit te geraken van het vroeger ook aan zijne moeder toebehoord hebbende landschap Bangkala-an. Op dezelfde wijze kwam hij ook weder in het bezit van Tjantoeng, daar hij mede met Goesti Katapi, de dochter van Goesti Moeso, in den echt trad.

Gedeeltelijk door oorlog en gedeeltelijk door huwelijken, had Adji Djawa dus de volgende landen tot een rijk vereenigd, als: Tjengal, Menoenggoel, Sampanahan, Bangkala-an, Tjantoeng en Batoe-litjin.

Tot belooning voor den aan hem verleenden bijstand tot herwinning van zijn rijk, gaf Adji Djawa aan Panggawa Tatieop het landschap Menoenggoel als apanage en aan zijnen thans nog in leven zijnden oom Goesti Ali, benevens den naam en titel van Pangeran Mangkoe, het land Sampanahan in erfbezit. Deze Pangeran Mangkoe heeft eenen mannelijken erfgenaam, geheeten Goesti Hina.

Terwijl de hierboven verhaalde gebeurtenissen voorvielen, overleed Pangeran Hadji Mohamad, waarop zijn zoon, Pangeran Hadji Moesa, naar de Koessansche landen kwam, om aldaar de regten van zijnen overledenen vader te handhaven.

Deze Pangeran Hadji Moesa had de volgende kinderen, als: de Pangerans Djaja Samitra, Mohamad Napis, Pandji en Ab'doel Kadir en den Goesti Djamal-oedin (1).

Hij verwekte, door zijne aanhoudende intrigues, vele moeijelijkheden aan Adji Djawa, die, door zijn toedoen, de ne-

(1) Pangeran Djaja Samitra, wiens moeder van geringe afkomst was, is thans nog zoo veel als geheimschrijver bij den Sulthan van Bandjarmasin. Pangeran Mohamad Napis is zijnen vader als heer van Koessan opgevolgd, overleden in 1845 en opgevolgd door zijnen broeder Abd'oel Kadir. Pangeran Pandji is te Batavia overleden. Goesti Djamal-oedien is thans rijksbestierder van Koessan. Buiten deze had hij vijf dochters, waarvan twee nog in leven.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

gorij Tjantoeng, de bloeijendste van Tanah Boemboe, zag in asch leggen (1), terwijl hij genoodzaakt was, aan hem zelfs het landschap Bangkala-an en aan zijnen zoon, Pangeran Mohamad Napis, de Koessansche landen terug te geven (2).

Adji Djawa verwekte bij Goesti Kamil, Adji Toekoel en Adji Landasan, en bij Goesti Katapi, Adji Mandoera ook genaamd Adji Daha. — Van dezen huwde Adji Landasan met eenen zoon van Pangeran Hadji Moesa, genaamd Pangeran Pandji, en ontving van haren vader Batoe-litjin tot apanage, terwijl Hadji Moesa, in opvolging van de verpligtingen van zijnen vader Pangeran Hadji Mohamad, de districten Sèla en Selillau aan de jonggehuwden terug gaf.

Na den dood van Pangeran Pandji heeft zijn broeder, de Pangeran Mohamad Napis, de genoemde districten tot zich genomen, terwijl Adji Landasan een tweede huwelijk heeft aangegaan met zekeren Daing Magading. Zij stierf kinderloos en liet aan haren man Batoe-litjin na (3).

Adji Toekoel, de oudste dochter van Adji Djawa en Goesti Kamil, huwde met Adji Pati, een zoon van den Sulthan Soleiman van Pasir (4).

---

(1) Dit geschiedde in 1838, door eene expeditie tegen de zeeroovers in Tanah Boemboe en op Laut-poelau, gekommandeerd door den Luitenant ter zee 1ste klasse, Schüler. — Adji Djawa had die tuchtiging wel verdiend voor zijne verstandhouding met, en bescherming van de zeeroovers.

(2) Pangeran Hadji Moesa is in Januarij 1840 gestorven, in den ouderdom van bijna 80 jaren.

(3) Deze Daing Magading was een Boeginees van vorstelijke afkomst, en broeder van wijlen Aroeng Boto, in leven voogd van den vorigen en van den tegenwoordigen Radja van Pagatan. Hij is in 1851 te Pagatan overleden. — Als vreemdeling kon hij Batoe-litjin niet erven. Dit land werd in 1845 aan Pangeran Mohamad Napis toegekend; terwijl in 1846, aan Daing Magading, die zich nog altijd in Batoe-litjin ophield, door het Ned. Gouvernement werd gelast, die plaats te verlaten.

(4) Adji Pati is in het laatst van 1846 overleden; zijn oudste zoon, Adji Samarang, is hem in de regering van Bangkala-an, Menoenggoel en

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Na het overlijden van Adji Djawa (1) werd Tanah Boemboe aldus verdeeld:

Bangkala-an, Tjengal, Menoenggoel } Aan Adji Toekoel (2),
Tjantoeng aan Adji Mandoera,
Sampanahan aan Pangeran Mangkoe,
Boentar-laut aan Goesti Dandai (3).

Tegenwoordig (1853) is Tanah Boemboe verdeeld als volgt:

Tjengal, Menoenggoel en Bangkala-an onder Pangeran Moeda, zoon van wijlen Adji Pati en Adji Toekoel, kleinzoon van Adji Djawa;

Sampanahan onder Pangeran Mangkoe, oom van moederszijde van Adji Djawa, zijnde hij een broeder van Goesti Besar, de moeder van Adji Djawa, en een zoon van Pangeran Praboe, die, zoo als hiervoor is aangeteekend, in 1780 heer was van Sampanahan;

Tjantoeng, waaronder Boentar-laut, onder Adji Mandoera, zoon van wijlen Adji Djawa en Goesti Katapi.

B. *Geographie en Statistiek.*

De strook lands, die gelegen is ten oosten van het hoofd-

Tjengal opgevolgd, en heeft later den titel aangenomen van Pangeran Moeda. Zijne weduwe Adji Toekoel, later Ratoe Agong, is, in 1849, in het huwelijk getreden met Pangeran Ab'doel-kadir, thans vorst van Koessan.

(1) Hij overleed in het laatst van 1841, na, gedurende de laatste maanden van zijn leven, krankzinnig te zijn geweest.

(2) In 1845 werd haar man Adji Pati, door het gouvernement als hoofd dier landen erkend en aangesteld.

(3) Goesti Dandai is in 1846, zonder erfgenamen, overleden; waarop Adji Mandoera, als eenige zoon van Adji Djawa, dat landje, dat niets anders is dan een district van Tjantoeng, in bezit heeft genomen, waarin door de andere afstammelingen, na eenige reclames, is berust.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

gebergte Goenoeng Meratoes tot op de zuidelijke breedte, waar dat gebergte zich, in eene Z. W. rigting, verbindt met den keten, die, westelijk van hetzelve, uit de vorstenlanden van Bandjarmasin komt, laat zich, uit een geologisch oogpunt, in twee afdeelingen splitsen.

De eerste is die, welke, in vooroude tijden, zich van uit de zee, ommiddellijk tegen de Oostelijke helling van de Goenoeng Meratoes heeft gevormd; terwijl de tweede, in een later tijdperk, door aanslibbingen van de zee is ontstaan en zich nog uitbreidt; welke wijze van ontstaan van het land eenen grooten invloed heeft gehad op de geschiedenis en ontwikkeling van het volk, dat hetzelve bewoont.

De beide genoemde afdeelingen zijn niet scherp afgeteekend. De overgang van de eene tot de andere is zacht en bijkans onmerkbaar, en de vreemd gevormde, veelvoudig getakte en holenrijke kalkheuvels der eerste afdeeling, die zich langs den voet van het Meratoes gebergte en zijne zijtakken uitstrekken, verliezen zich, al kleiner en kleiner wordende, in den jongeren en deels nog weinig boven het spiegelvlak der zee verhevenen bodem.

Deze eerste afdeeling vormt eene hooge, golvende en vruchtbare oppervlakte. In vergelijking met de tweede afdeeling is zij de uitgestrektste. Haar ontstaan is zij verschuldigd aan den bouw der koralen, die zich op de vaste rots hebben gehecht, welke den oostelijken voet uitmaakte, waarmede het Meratoes gebergte weleer in de zee afdaalde. Op deze vaste basis ontwikkelde zich de koraal, terwijl de tusschenruimten daarvan, die steeds in de meer of min poreuse en losse koraalmassa's worden aangetroffen en tot de eigenaardigheden van den koraalbouw behooren, werden aangevuld door dierlijke zeeproducten, die door de golven werden aangevoerd en zich daar ontwikkelden.

Op die wijze vormden zich de digte kalkmassa's aan den voet van den Goenong Meratoes. De aard van de rotsen

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

van dat gebergte staaft deze stelling. Eenmaal boven den waterspiegel verheven en door onderaardsche kracht nog hooger opgeligt, werden die massa's blootgesteld aan die vernielende kracht, welke al het geschapene weder tracht te ontbinden. Van daar die veranderingen in hoogte en vorm, die het gevolg zijn van stortregens, van verweering, van afspoeling der losse deelen door den stroom der rivieren en beken, van hevige stormen enz. Daardoor verkregen die opgestuwde massa's haren zoo in het oog vallenden vorm en ontstonden die ruime holen, die in het gebergte indringen, of hetzelve tunnelsgewijze doorboren.

Die holen dienen thans tot vergaderplaats van het atmospherische water, dat somtijds daarin in zoo groote hoeveelheid wordt opgezameld, dat de uit losse kalkmassa's bestaande wanden, geene kracht genoeg hebben om aan de waterdrukking weerstand te bieden, en doorbrekende, aan vernielende watervloeden gelegenheid geven, zich over het lager gelegene land uit te storten.

Zoo laten zich de geweldige en onheilverspreidende watervloeden verklaren, die soms, b. v. in de Koessansche landen, bij helderen hemel, zonder eenigen voorafgaanden regen, hetzij in het gebergte, hetzij in het vlakke land, worden waargenomen (1). De tunnelvormige, breed gewelfde en

---

(1) Het wonderbaarlijk verhaal van den heer S. van af: „die holen die„nen thans" tot „waargenomen," heeft aanleiding gegeven tot een opzettelijk onderzoek. De Hr. S. is hier op een' dwaalweg. In Koessan spreekt men het instorten van kalkbergen, alleen door de drukking van in holen opgezameld water, bepaaldelijk tegen. Welke verbazende holen zouden het ook moeten zijn, om die geweldige en onheilverspreidende watervloeden te bergen, die zich over het lager gelegene land uitstorten? In Koessan en Pasir treft men veel, gedeeltelijk of geheel ingestorte kalkbergen aan; dan, dat instorten is een gevolg geweest van den langzaam werkenden, doch vernielenden invloed van het door de rots zijpelend regenwater, in verband met de uitwerking der lucht. Men verhaalt wel in Koessan van eene buitengewone overstrooming, ten gevolge van hevige en langdurige regens in

soms uren lange, met de meeste verscheidenheid van druipsteen versierde kanalen, die het gebergte doorboren en zich daarin door zijtakken verspreiden, worden door rivieren doorstroomd. Zoo wordt, onder anderen, de rivier van Bangkala-an, door eenen zoodanigen tunnel heen vlietende, over eene lengte van drie uren roeijens, aan het oog onttrokken.

De hoogte, die de heuvels in de hier behandelde afdeeling bereiken, is intusschen gering, en gaat zelden 150 à 200 Par. voeten te boven (1).

De tweede geologische afdeeling van Tanah Boemboe is, wat aangaat hare uitgestrektheid, veel geringer dan de eerste.

Zij vormt dikwijls slechts eene smalle strook tusschen de landen van de eerste formatie en de zee, en is voortgebragt uit opgeloste en in puin gevallene rotssoorten, plantaardige overblijfselen, enz., die gedeeltelijk van de zeezijde en gedeeltelijk van het vaste land door de rivieren, zijn aangevoerd. Tot de eerste soort behooren die grijze, met zee-conchijlien vermengde kleilagen en die banken van verbrokkelde schelpen, die men in dat terrein zoo vaak ontmoet. Daarentegen moeten de uitgestrekte zandplaten, die dikwijls reeds tot vasten zandsteen zijn verhard, en de ophooging van aangespoelde plantaardige overblijfselen, die tot delfstoffelijke kolen zijn overgegaan en zich met de zandplaten laagsgewijze afwisselen, beschouwd worden, als van de landzijde afgekomen te zijn.

Het ontstaan van de lagen koolzuurijzer, die met de kolen vereenigd gevonden worden, is moeijelijker te verklaren, hoe-

---

het gebergte, en het instorten van eenen berg, *tijdens* die overstrooming, maar men is er wel verre van, het instorten van dien berg als de oorzaak der overstrooming te beschouwen. Ook bestond de ingestorte berg niet uit kalk, maar uit dioriet. Van overstroomingen, zonder regens in de bovenlanden, weet men niets.

(1) De Batoe-raja is 6 à 800 voet hoog. Zie Ind. Arch. dl. III pag. 471.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

wel met eenige zekerheid kan worden aangenomen, dat ook hier eene oplossing van organische ligchamen eene voorname oorzaak is.

De diamanten van de Koessansche landen en het goud van het overige gedeelte van Tanah Boemboe worden in dit aangespoeld terrein gevonden (1). Hetzelve is vlak, laag en moerassig en wordt bij hooge zee overstroomd.

Van Pasir af tot Batoe-litjin en Pagatan toe, wordt het land alzoo in drie terrassen afgedeeld, die van de zee af naar de Goenoong Meratoes opstijgen, aldaar hunne aanzienlijkste hoogte bereiken en alleen worden afgebroken door enkele zijtakken van die bergrij of door op zich zelve staande, uit het vlakke land verrijzende heuvels, die welligt vroeger eilanden uitmaakten, welke door aanspoeling met de vaste kust van Borneo vereenigd zijn. Als op die wijze te zijn gevormd schijnt men, onder anderen, ook het schiereiland te moeten beschouwen, dat ten noorden door de baai van Pamoekan en ten zuiden door die van Kloempang wordt begrensd.

Het beloop der zich, over het algemeen, naar het noorden en N. N. oosten rigtende kust is gewoonlijk regtlijnig. Slechts weinige bogten en kleine baaijen brengen hierin afwisseling te weeg.

De baaijen van Kloempang en van Pamoekan zijn de eenige, maar tevens belangrijke bogten van de kust.

In hare vorming hebben zij veel overeenkomst. Hare langste strekking is van het oosten naar het westen. Zij loopen diep het land in met eene aan de lengte zeer oneven-redige breedte, en verdeelen zich in het diepste gedeelte in zijtakken.

---

(1) Dit is onjuist. De meeste en grootste diamanten en zeer veel goud worden in de bergstroomen van het waterscheidend gebergte (de Meratoes van den heer S.) aangetroffen.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Deze zijbaaijen vereenigen zich met de mondingen der rivieren, die het land doorstroomen, en kunnen aldus als die mondingen zelve beschouwd worden.

Beide genoemde baaijen hebben goeden ankergrond en genoegzame diepte, om aan groote vaartuigen eene tegen alle winden beveiligde ligplaats aan te bieden.

De baai van Kloempang, wier monding door de drie Nangka-eilanden (1) wordt verengd, is ten zuiden door Tandjoeng Dewa, en ten noorden door Tandjoeng Batoe (2) bepaald.

Zij deelt zich, in het diepste gedeelte, in twee armen, waarvan de noordwestelijke, genaamd de baai van Soempoeang (3), zich oplost in de monding van de rivier van dien naam; terwijl de zuidwestelijke, de baai van Tjantoeng geheeten, de rivieren van Tjantoeng, Bantilan en Bangkala-an en de Soengei Saling Kajan opneemt.

De kusten der baai zijn vlak en moerassig; alleen de Tandjoengs Batoe en Dewa loopen steil en rotsachtig in zee.

De baai van Pamoekan wordt aan hare monding, ten noorden, door Tandjoeng Tanah-merah, ten zuiden door Tandjoeng Semalantakan bepaald. Zij verdeelt zich mede in twee armen, waarvan de eene zich naar het westen uitstrekt en de baai van Menoenggoel vormt, die zich met de monding aan de rivier van dien naam vereenigt; terwijl de zuidelijke en zuidwestelijke arm, de baai van Sampanahan geheeten, de Soengei Sampanahan, en de Soengei Saijan opneemt.

De laatste nadert, in haren loop, zeer nabij de zich in de baai van Kloempang stortende Soengei Soempoeang en stelt

---

(1) Slechts 2 dier eilanden voeren den naam van Poelau-nangka; het noordelijkste en tevens kleinste heet Poelau Seboelokh.

(2) De uiterste noordelijke hoek heet Tandjoeng Pelajar; Tandjoeng Batoe ligt reeds binnen de baai.

(3) Ook genaamd Telokh poelau Soeren, van het groote eiland Soeren, dat in hare monding ligt.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

eenen korten landweg daar, om, in weinige uren, van Sampanahan naar Bangkala-an te komen.

Aan de noordkust van de baai van Pamoekan is de monding der Soengei Tjengal.

Het strand van die baai is vlak en moerassig (1) en wordt, bij hoog water, dikwijls door de zee overstroomd.

Tanah Boemboe wordt door zeven aanzienlijke rivieren doorsneden, die hare bronnen hebben in het Meratoes-gebergte en het land in zijne geheele breedte doorstroomen.

Door de gelijke gesteldheid van het terrein, dat zij doorloopen, hebben zij eene gemeenschappelijke eigenaardigheid, namelijk, dat zij in haren loop, tusschen de hellingen van de Goenoong Meratoes en de aangrenzende kalkheuvels, door vele hinderpalen opgehouden en daardoor genoodzaakt worden duizende bogten te maken, die haar eene lengte doen verkrijgen, welke den regten afstand van hare bronnen tot aan zee verscheidene malen overtreft. Totdat zij in het aangespoelde lage land komen, zijn zij ondiep en arm aan water en, door de vele rotsen, banken en watervallen, zelfs voor gewone rivierpraauwen, onbevaarbaar.

Daar het heuvelterrein het grootste gedeelte van het land beslaat en slechts eene geringe breedte voor het vlakke land overlaat, zoo volgt hieruit, dat de rivieren, voor het grootste gedeelte van haren loop, onbevaarbaar zijn.

De meerdere diepte der rivieren in het lage land en hare bevaarbaarheid dientengevolge voor grootere zeepraauwen is niet toe te schrijven aan den rijkdom van water van de rivieren zelve, maar aan de werking van het met den vloed instroomende zeewater.

Bij het afloopen daarvan zijn de meeste rivieren, zelfs in de nabijheid der mondingen, zeer ondiep.

---

(1) Met uitzondering van Tanah-merah, het oostelijk gedeelte van het noorderstrand.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Aan de ingangen van bijna alle rivieren hebben zich zand- of modderbanken gevormd, die, bij laag water, droog liggen.

Gedurende den regentijd wordt, door het zwellen der rivieren, veroorzaakt door het opnemen van vele spruitjes, die in de oostmoeson droog zijn, de gemeenschap met de meer binnen 's lands gelegene negorijen bevorderd, en alsdan kunnen zelfs groote handelspraauwen de hoofdplaatsen bereiken.

De hoofdrivieren der Koessansche landen zijn die van Koessan en van Batoe-litjin.

De eerste is de aanzienlijkste en komt, in eene noordwestelijke rigting, uit het Meratoes-gebergte, alwaar zij haren oorsprong neemt nabij de bronnen van de westwaarts afstroomende Soengei Karang-intan (1) en valt, nabij Pagatan, in de straat Laut-poelau.

De Soengie Batoe-litjin ontstaat uit devereeniging der rivieren van Sèla en Selillau; volgt in haren loop eene oostelijke rigting en ontlast zich, nabij Batoe-litjin, in de straat Laut-poelau. Handelspraauwen kunnen niet verder komen dan in hare monding (2).

Buiten deze twee, vallen van de overige hoofdrivieren van Tanah Boemboe, die van Tjantoeng en van Bangkala-an in de baai van Kloempang, en die van Sampanahan, Menoenggoel en Tjengal in de baai van Pamoekan.

De rivieren van Tjantoeng en van Tjengal kunnen als de voornaamste worden beschouwd.

De eerste, die aanvankelijk zuid- en daarop westwaarts stroomt, vereenigt zich met den bovenbeschreveven zijarm van de baai van Kloempang en vormt eene breede, diepe monding, waarvoor drie eilanden, genaamd Poelau Boeroeng en Poelau Bajan, liggen.

---

(1) De oorsprong der Koessan ligt veel noordelijker dan die der Karang-intan. Zij ontspringt op den berg Happarie, op welken zich ook de bronnen der Sampanahan bevinden.

(2) Handelspraauwen kunnen een beduidend eind de rivier opvaren, maar doen het niet, omdat daar geen handel is.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Weldra echter wordt de vaart op die rivier door reven en banken moeijelijk en voor groote vaartuigen ondoenlijk.

De Soengei Baugkala-an is van mindere beteekenis en voor de vaart ongunstig. Reeds digt bij de monding vernaauwen zich de rotsachtige oevers, waardoor de rivier het aanzien krijgt van eenen bergstroom. Op eenigen afstand van de zee verdeelt zij zich in twee armen, de Simpang-kiri en Simpang-kanan, die, van elkander afgescheiden, in de baai vallen.

De rivieren van de baai van Pamoekan overtreffen in breedte, diepte en dus in belang voor de zeevaart, verre die van de baai van Kloempang.

De zich daarin stortende rivier van Sampanahan is, in elk jaargetijde, bijna tot aan de hoofdnegorij, voor groote praauwen bevaarbaar, hoewel haar water, door verscheidene antasans (natuurlijke kanalen), voor een groot gedeelte wordt afgeleid. Zij stroomt in eene westelijke rigting naar de baai van Sampanahan en ontlast zich daarin.

De Soengei Menoenggoel overtreft nog de Soengei Sampanahan, met welker monding zij door de troesan (rivierarm) Menoenggoel is verbonden. Deze rivier komt uit het westelijke gebergte en ontlast zich met eene dubbele monding (1) in de binnenbaai van denzelfden naam.

Ook in de drooge moeson kunnen de Boeginesche handelspraauwen de hoofdnegorij bereiken.

De Soengei Tjengal is de belangrijkste rivier van de baai van Pamoekan; want niet alleen is zij grooter dan de beide voorgaande, maar de toegang is ook oneindig gemakkelijker.

Deze rivier zou voor de grootste vaartuigen bevaarbaar zijn, ware het niet dat zich eene groote, ver in de baai uitstrekkende modderbank voor de monding had gevormd, die

(1) In de monding, namelijk, ligt een eiland.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

nog voortdurend toeneemt en den ingang reeds voor een groot gedeelte gesloten heeft. Wanneer de vaartuigen eenmaal, met behulp van vloed en stroom, over die bank geschoven zijn, dan kunnen zij, zonder verdere hinderpalen, tot aan de hoofdnegorij opvaren, die meer dan eene dagreis van de monding gelegen is. Verder op neemt de rivier spoedig in breedte en diepte af, en wordt door rotsen en banken gevaarlijk. Haar water is troebel en drabbig en tot gebruik voor menschen ongeschikt.

Met uitzondering van eenige schaal- en schelpdieren worden er geene levende wezens in aangetroffen.

Behalve al deze rivieren en hare zijtakken zijn er nog eene menigte antasans en troesans (1), die het aangespoelde gedeelte van het land doorkruisen, dikwerf met eigene mondingen in zee uitloopen en alzoo een net van kanalen vormen, dat de gemeenschap in alle rigtingen gemakkelijk maakt en aan de daarmede bekende inboorlingen de gelegenheid geeft, om, langs den kortsten weg, van de eene plaats naar de andere te komen.

De voornaamste troesans zijn:

De troesan Tjantoeng, die voor kleine vaartuigen eenen doortogt laat van Tandjoeng Dewa naar de monding van de Soengei Tjantoeng. De in de baai van Kloempang uitspringende Tandjong Kersik-itam wordt daardoor van de vaste kust afgesneden.

De troesan Bantilan, die de Soengei Bantilan en, door deze, de Soengei Tjantoeng met de rivier van Bangkala-an vereenigt.

De troesan van Tandjoeng Batoe, die eene gemeenschap daarstelt tusschen de baai van Sampoeang en de zee.

De troesan Menoenggoel, die de Soengei Sampanahan met de Soengei Menoenggoel vereenigt.

---

(1) Antasan en troesan zijn sijnonijme woorden.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Behalve deze zijn er nog eene menigte andere troesans, die de kleinere rivieren met elkander verbinden of de bogten der groote rivieren afsnijden.

Daar een groot gedeelte van het kustland dagelijks met den vloed overstroomd wordt, zoo zijn in deze streken zeer vele plassen en moerassen.

Het land is bedekt met ondoordringbare wouden, en het bebouwde gedeelte is zoo gering, dat het, in vergelijking met het onbebouwde, bijkans niet genoemd kan worden.

Vruchttuinen en rijstvelden vindt men alleen in de hoogere streken, en het kleine rijk van Pagatan is van dit gedeelte der oostkust van Borneo, het eenige land, alwaar eene vrij uitgebreide kultuur bestaat.

Landwegen, van de eene negorij naar de andere, bestaan er niet. Voor de gemeenschap over land heeft men alleen smalle voetpaden door de wildernis, die hier en daar door plassen ontoegankelijk worden gemaakt.

Daar men bovendien hiervan weinig gebruik maakt, omdat de vaart met praauwen een even snel en veel gemakkelijker middel van gemeenschap daarstelt, zoo zijn die paden gewoonlijk digt gegroeid, zoodat, om er gebruik van te maken, men genoodzaakt is ze telkens uit te kappen.

In vroegere jaren bestond er een landweg, die, van Tjengal uit, al de hoofdnegorijen, tot in de Koessansche landen, aan elkander verbond.

Langs dien weg bereikte men van Tjengal, in eenen dag, Menoenggoel; van daar, mede in eenen dag, Sampanahan, over een redelijk vlak terrein.

Van Sampanahan naar Bangkala-an kan men de reis langs twee wegen doen.

De eene heet Boerit Loeang en loopt westwaarts van het bergachtige schiereiland-vormige gedeelte van Bangkala-an. Door de uitgebreide moerassen is die weg slechts in de drooge moeson begaanbaar.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De andere heet Tanka Singoeang (1), is moeijelijker maar zekerder en korter, en loopt over den rug van het gebergte.

Men kan die reis in een' en een halven dag volbrengen.

Van Bangkala-an komt men, in een' dag, langs eenen steilen, gevaarlijken, over rotsen loopenden weg, naar Boentar-laut en, in een' halven dag, van deze plaats naar Tjantoeng.

Van Tjantoeng loopen drie voetpaden, door de Koessansche landen, naar de negorijen Selillau en Sèla.

Buiten deze loopen van al de hoofdnegorijen smalle voetpaden over de Goenoeng Meratoes naar de landen van den Sulthan van Bandjarmasin, en, daar deze gemeenschap nog al druk is, zoo zijn die wegen ook tamelijk goed.

Hiervoren is gezegd, dat het gansche gedeelte van Borneo's oostkust van Tandjoeng Petang tot Tandjoeng Aroe, dat ten westen wordt begrensd door het gebergte Meratoes, één rijk uitmaakte onder den naam van Tanah Boemboe, zoomede door welke gebeurtenissen de tegenwoordige verdeeling is ontstaan.

De tegenwoordig (1844) bestaande rijken, ten getale van acht, waren vroeger gedeeltelijk districten of onderafdeelingen van Tanah Boemboe, en zijn geheeten: Pagatan, Koessan, Batoe-litjin, Tjantoeng met Boentar-laut, Bangkala-an, Sampanahan, Menoenggoel en Tjengal (2).

Het rijk van Pagatan, dat niet meer dan 3.38 vierkante geogr. mijlen oppervlakte heeft, is wel het kleinste der genoemde rijkjes, maar tevens het best bebouwde en rijkste.

---

(1) Waarschijnlijk „Tangga Singgoeang."

(2) In het geschiedkundige gedeelte heeft de heer Schwaner, als tot Tanah Boemboe behoorende, alleen genoemd: Tjantoeng, Boentar-laut, Bangkala-an, Sampanahan, Menoenggoel en Tjengal. Pagatan en Koessan met Batoe-litjin behooren thans ook niet tot Tanah Boemboe, zoo als blijkt uit de aanteekeningen op het geschiedkundige gedeelte hierboven. Daar echter de mededeelingen van den heer Schwaner omtrent deze landen niet onbelangrijk zijn, zoo heeft men gemeend die niet uit dit stuk te moeten weglaten.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Ten noorden wordt hetzelve door de Soengei Sekoembang gescheiden van Batoe-litjin, ten westen grenst het aan de Koessansche en Laut landen, terwijl het ten zuiden en ten oosten den zuid-oosthoek van Borneo vormt en door de Java-zee en straat Laut-poelau wordt bespoeld.

Pagatan is, sedert ongeveer 30 jaren, een Boeginesche staat en wordt bestuurd door eenen radja, die door den poea-adoe (rijksbestierder), den imam en de oudsten des volks daarin ondersteund wordt.

De radja, de poea-adoe noch de imam genieten eenig vast inkomen.

Hunne revenuen bestaan uit de tollen, die de aankomende en vertrekkende praauwen betalen moeten en gewoonlijk een twintigste bedragen van de waarde der lading. Van deze gelden ontvangt de radja de helft; van de andere helft krijgt de poea-adoe twee en de imam een derde (1).

De handel van Pagatan is vrij belangrijk en bestaat meest in buitenlandsche voortbrengselen, daar het land, uithoofde van zijne geringe uitgebreidheid, weinig eigene producten kan leveren. De voornaamste handelswaren bestaan in vogelnestjes, tripang, schildpad, was, diamanten, goud, opium, rotan, olie, suiker, lijnwaden, tabak, gambier, zout, karbouwen, rijst en kokosnoten.

De rijstbouw, het maken van palmsuiker, de visscherij, het aanleggen van vruchttuinen, het weven van sarongs, het graven van diamanten, enz. zijn de middelen van bestaan der geringe volksklasse.

---

(1) Aankomende vaartuigen betalen geene regten. Te Pagatan wordt slechts een uitgaand regt geheven, volgens een vast tarief. Die inkomsten zijn alleen ten voordeele van den radja of aroeng. De imam heeft 1/10 van alle padie van zulke huisgezinnen, die 600 gantangs en meer hebben ingeoogst. De poea-adoe trekt zijne voornaamste inkomsten van praauwen, die van stapel loopen en van een aandeel in de scheepsruimte van de te Pagatan te huis behoorende vaartuigen.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Bevolking (1).

NAMEN DER KAMPONGS.	Getal huizen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Soengei doea Poempoeng.	10	50	15	20	12	97
„ „ besar. . .	12	22	17	20	15	73
„ Bakau. . . .	5	22	7	10	11	50
„ Betoeng. . . .	7	15	7	15	5	42
„ Koempa. . . .	3	10	7	6	5	28
Sarang alang.	1	2	1	4	4	11
Soengei Nipah. . . .	5	10	10	5	5	30
„ Loemboe. . .	6	10	10	7	6	33
Pagatan.	160	700	600	400	400	2100
Tanah danderi. . . .	40	70	30	30	25	155
Madalang.	40	70	30	30	25	155
Padoentingan kanan. . .	20	40	30	25	20	155
„ kiri. . .	20	40	30	25	20	155
Saring.	20	30	20	20	15	85
Soengei Saring. . . .	50	70	40	40	25	175
Te zamen. .		1161	853	657	593	3264

Batoe-litjin, ten noorden van Pagatan, vormt eene smalle strook lands langs de straat Laut-poelau van 5.79 vierkante geogr. mijlen oppervlakte. De grenzen zijn ten zuiden Pagatan, ten westen de Koessansche landen, ten noorden Tjan-

---

De uitgaande regten te Pagatan zijn de volgende:

witte vogelnesten	per	kati	*f*	2.
zwarte „	„	pikol	„	10.
was	„	„	„	5.
rotan	„	„	„	$2\frac{1}{2}$.
hars (gewoon)	„	„	„	$\frac{1}{4}$.
„ (witte)	„	„	„	$\frac{1}{2}$.
trassie	„	„	„	$\frac{1}{2}$.
soga bast	„	„	„	$\frac{1}{4}$.
tingah bast	„	100 stuks	„	$\frac{1}{4}$.

(1) De kampongs worden hier en bij de andere districten opgegeven, zoo als zij door den heer Schwaner in 1844 zijn medegedeeld, zonder gewag te maken van de veranderingen, die sedert hebben plaats gehad, hetgeen te omslagtig en, zonder een nieuw plaatselijk onderzoek, grootendeels ondoenlijk zoude zijn.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

toeng, alwaar de Soengei Serongga en Goenoong Sarang alang eene natuurlijke grens uitmaken, en ten oosten de straat Laut-poelau.

Het is nog niet beslist, of het bezit van Batoe-litjin aan den vorst van Koessan of aan de erven van Adji Djawa toekomt, dan wel of het een op zich zelf staand rijk moet uitmaken (1).

Het grootste en magtigste gedeelte der bevolking bestaat uit Boeginezen, die, tijdens de stichting van Pagatan, zich ook hier hebben nedergezet. Zij worden bestuurd door een hoofd, dat den titel voert van radja en gezamenlijk met den poea-adoe het rijk bestuurt en zich de inkomsten toe-eigent.

De inrigting van den staat, de voortbrengselen voor den handel, enz. zijn dezelfde als die van Pagatan, met dat onderscheid, dat alles op eene kleinere schaal is en dat de ontevredenheid en wanorde, die in het land heerschen, alle vooruitgang en verbetering onmogelijk maken (2).

Bevolking.

NAMEN DER KAMPONGS.	Getal huizen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
				Begrepen onder het getal mannen en vrouwen.		
Batoe-litjin.	31	103	104			207
Krandji.	14	20	21	12	13	66
Tanah-merah.	15	20	22	12	14	68
Te zamen. . .		143	147	24	27	341

(1) Batoe-litjin is, benevens Laut-poelau, in 1845, aan den vorst van Koessan afgestaan.

(2) Batoe-litjin is thans geheel anders georganiseerd.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De Koessansche landen grenzen ten zuiden aan Pagatan en Tanah-laut, ten westen aan het rijk van Bandjarmasin, ten noorden aan Tjantoeng, en ten oosten aan Batoe-litjin.

De oppervlakte is 73.7 vierkante geogr. mijlen.

Deze landen zijn verdeeld in verscheidene districten, waarvan de voornaamste zijn: Koessan, Sèla, Selillau en Tamoeni, en staan thans onder het beheer van een' uit het vorstenhuis van Bandjarmasin afgestamden Pangeran.

Ook hier vindt men het treurige bewijs, hoe een slecht en tiranniek bestuur, zelfs bij den grootsten natuurlijken rijkdom van een land, algemeene armoede en de daaruit voorspruitende ongelukkige gevolgen, zoo ten aanzien van de phisieke als morele ontwikkeling van de bevolking, kan veroorzaken.

In de heuvelstreken van Koessan vindt men uitgebreide en rijke diamant-mijnen en in de bovenlanden van Sèla, Selillau en Tamoeni goudmijnen.

Overigens is de bodem bedekt met bosschen van ijzerhout en rotan, waarin damar, was en honig in aanzienlijke hoeveelheid kan worden gewonnen,

De holen en kloven in het kalkgebergte leveren eetbare vogelnestjes.

Kultuur bestaat er bijkans niet; een groot gedeelte der levensbehoeften moet van Pagatan worden ingevoerd.

De handel is nietsbeduidend en bepaalt zich tot kleine zaken, die door den Pangeran en zijne aanverwanten gedreven worden.

De bevolking van de eigenlijke provincie Koessan is als volgt:

Bevolking.

NAMEN DER KAMPONGS.	Getal huizen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Selimoeran.	4	7	7	5	6	25
Setioeng.	3	8	10	7	7	32
Lienoe Troena. . . .	10	15	14	15	13	57
Lassong.	38	39	39	39	38	155
Bedawangan (Praboekarta).	4	8	7	5	5	25
Penghiangan.	7	15	14	10	10	49
Antasan.	3	4	4	3	3	14
Koentoer bintang. . .	25	25	20	20	20	85
Tangga Bidadari. . . .	10	19	9	49	6	53
Pinang Malingan. . . .	26	45	38	28	34	145
Pinang Sekajoe. . . .	25	25	34	43	42	144
Te zamen .		210	196	194	184	784

Voor de bevolking der overige districten, die, naar evenredigheid, weinig bevolkt zijn, kan men een gelijk aantal zielen tellen, zoodat de geheele bevolking der Koessansche landen bedraagt ongeveer 1570 zielen.

Tjantoeng heeft eene oppervlakte van 19.6 vierkante geogr. mijlen. De grenzen zijn, ten zuiden, Koessan en Batoe-litjin, van welk rijk het door de Soengei Serongga wordt afgescheiden, ten westen de landen van Bandjarmasin, ten noorden Bangkala-an, waarvan het door de Soengei Bantilan wordt gescheiden, ten oosten door de straat Laut-poelau en de baai van Kloempang.

Het land wordt geregeerd door Adji Mandoera, een' zoon van Adji Djawa, aan wien vroeger Tjantoeng met de overige hieronder volgende rijken behoord heeft. Het is het meest bloeijende en, zoo men vermeent, ook het meest bevolkte van allen.

De regeringsvorm is, zoo als in al de rijken van Tanah Boemboe, despotisch, en de handel grootendeels in handen van

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

den bestuurder des lands. De inkomsten van den vorst bestaan in tollen, die op sommige waren worden geheven en in belastingen op de Dajaksche bevolking.

Elk Dajaksch huisgezin moet, bij den rijstoogst, twintig gantangs rijst leveren (1).

Alle aanvoer van goederen is vrij van belasting. De vorst maakt dit weder goed door de hooge prijzen, waarvoor hij alles aan zijne onderdanen verkoopt.

Men kan aannemen, dat hij hierop altijd 100% winst heeft.

De betaling geschiedt in geld of producten, die aan de gezagvoerders der vaartuigen, welke buitenlandsche waren hebben aangebragt, worden van de hand gedaan. Elk vertrekkend vaartuig betaalt een' tol van *f* 3 en, zoo het rotan geladen heeft, voor elke honderd bossen bovendien *f* 1.50.

De uitvoer bestaat in tabak, gambier, lijnwaden, zout, kruid, kogels, geweren, huisraad, ijzerwerk en opium.

De invoer in rotan, dammar, vogelnestjes, was, matten, enz.

Tjantoeng heeft eene uitgebreide rijstkultuur en vele vruchttuinen.

Het land is tamelijk bevolkt en onder de zachte regering van Adji Mandoera zijn de inwoners gelukkig en tevreden en hem met opregtheid toegedaan.

Bij het opvaren van de rivier van Tjantoeng bespeurt men een' zekeren graad van welvaart onder de bewoners.

---

(1) Dit is zeer onwaarschijnlijk.

Bevolking.

NAMEN DER KAMPONGS.	Getal huizen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Bantilan.	4	10	6	4	6	26
Mandoe.	9	24	12	16	13	65
Karang Badjau. . . .	8	26	16	15	13	70
Moeara Selat. . . .	12	29	19	14	17	79
Boentar Laut. . . .	22	22	22	22	16	82
Dajaks.						
Selat.	10	10	10	22	20	62
Lalabing.	46	47	47	38	38	170
Satapa.	55	57	57	38	38	190
Halintong.	50	52	52	32	29	165
Mandam.	26	27	27	28	29	111
Te zamen. .		304	268	229	219	1020

Het meerendeel der Maleische bevolking bestaat uit Bandjarezen. Boeginezen vindt men hier niet. De Dajaks behooren tot de oorspronkelijke bewoners des lands.

Bangkala-an heeft eene oppervlakte van 13.9 vierk. geogr. mijlen.

Het grenst ten noorden aan Sampanahan, waarvan het door de Soengei Sempoeang gescheiden wordt, ten westen aan Bandjarmasin, ten zuiden aan Tjantoeng, ten oosten aan de baai van Kloempang.

Dit land, staande onder het bestuur van Adji Pati, is eene volslagene wildernis en heeft niets belangrijks dan zijne rijke vogelnestklippen in de kalkgebergten der bovenlanden.

In vroegere jaren maakten zij het voornaamste deel uit van de inkomsten van Adji Djawa, maar de tegenwoordige vorst, die zwak en ziekelijk is, heeft deze verwaarloosd en slechts weinig er van getrokken.

De handel, dien de vorst met de geringe bevolking drijft en die een monopolie van hem is, heeft op dezelfde wijs

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

plaats als voor Tjantoeng beschreven is; de tollen zijn op dezelfde wijs geregeld; doch de Dajaks zijn vrij van belasting.

Bevolking.

NAMEN DER KAMPONGS.	Getal huizen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Soengei Bangkala-an. .	40	40	40	45	47	172
Roemah Adji Pati. . .	5	40	40	40	46	166
Dajaks.						
Karangan Katatan. . .	60	60	60	76	78	274
Te zamen. . .		140	140	161	171	612

Het Maleische gedeelte der bevolking is voornamelijk afkomstig van Pasir. — Bandjarezen zijn er weinig.

Sampanahan grenst ten noorden aan Menoenggoel, waarvan het door de Soengei Tengarong is afgescheiden, ten westen aan Bandjarmasin, ten zuiden aan Bangkala-an en de baai van Kloempang, ten oosten aan straat Makassar en de baai van Pamoekan.

De oppervlakte is 2.79 vierkante geogr. mijlen.

Even als in Bangkala-an treft men hier niets aan dan wildernis.

Slechts zeer weinig grond is bebouwd en de bevolking is, naar evenredigheid van de uitgestrektheid van het land, uiterst gering en arm.

De Pangeran Mangkoe bestuurt het land en vindt zijn bestaan, behalve in de opbrengst der vogelnestklippen, waarvan hij een derde aan zijnen zoon afstaat, in den geringen handel, dien hij met zijne onderdanen drijft, de belastingen der Dajaks, den tol op uitgevoerde rotan en de ankerage-gelden

van vertrekkende vaartuigen. Dit alles is geregeld even als in Tjantoeng.

De handel is echter hoogst onbeduidend, en de vorst en het volk verkeeren in groote armoede. Behalve de artikelen van uitvoer, die men ook in Tjantoeng en Bangkala-an vindt, bevat de aangespoelde bodem eene aanzienlijke hoeveelheid stofgoud, dat echter, bij gebrek aan handen, zeer weinig en ongeregeld wordt gewonnen (1).

Bevolking.

NAMEN DER KAMPONGS.	AANTAL ZIELEN.
Karangan-Manik.	
Benoea-lawas.	 83
Kampong baroe.	
Dajaks.	
Sangi.	
Igah.	 50
Panjanan.	
Te zamen.	133

Menoenggoel heeft eene oppervlakte van 11 vierk. geogr. mijlen.

Het grenst ten noorden aan Tjengal, alwaar de Soengei Pangerangan de grens uitmaakt, ten westen aan Bandjarmasin, ten zuiden aan Sampanahan, ten oosten aan de baai van Pamoekan.

Menoenggoel staat thans onder het beheer van Penggawa Tatieop, door wien dezelfde belastingen en tollen geheven worden, als in Tjantoeng en Sampanahan gebruikelijk is.

Men vindt in de bosschen goede rotan, die met de Pasirsche gelijk staat. De bovenlanden leveren (2) veel goud. De grond is echter weinig bebouwd.

(1) De exploitatie geschiedt van oudsher voor rekening van den Sulthan van Bandjarmasin.

(2) De bovenlanden bevatten veel goud, maar de exploitatie is zeer onbeduidend.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Bevolking.

NAMEN DER KAMPONGS.	Getal huizen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Kampong Badjan. . .	25	„	„	„	„	157
Soengei Menoenggoel. .	20	30	25	20	20	95
Dajaks.						
Sela Batoe.	5	8	9	7	8	32
Poenti.	3	5	5	4	5	19
Woantang.	6	7	6	5	5	23
Soengoan.	5	7	6	5	5	23
Kantarang.	4	5	5	4	3	17
Smalawi.	6	7	7	6	6	26
Tengaroe.	3	3	3	2	3	11
Te zamen. .		„	„	„	„	403

Tjengal heeft eene oppervlakte van 69 vierk. geogr. mijlen en grenst ten noorden aan Pasir, ten westen aan Bandjarmasin, ten zuiden aan Menoenggoel en de baai van Pamoekan, ten oosten aan straat Makassar.

Het rijk staat onder denzelfden beheerscher als Bangkalaan, Adji Pati.

De bodem is vruchtbaar, maar weinig bebouwd, en het grootste voordeel, dat Adji Pati van het land trekt, ontstaat door den handel, dien de aldaar gevestigde Boeginezen drijven.

De tollen en belastingen zijn hier geregeld, even als in Tjantoeng.

Bevolking.

NAMEN DER KAMPONGS.	Getal huizen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Tjengal (Maleijers). .	25	52	25	42	35	154
„ (Boeginezen). .	20	„	„	„	„	327
Dajaks.						
Lawan.	28	95	95	45	57	292
Te zamen. . .		„	„	„	„	773

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De Boeginezen zijn allen handelaren. De Maleijers zijn grootendeels afkomstig van Pasir.

Met uitzondering der Dajaks, zijn de bewoners der hierboven genoemde staten vreemdelingen, voornamelijk Boeginezen en Maleijers, of afstammelingen van deze. Zij bewonen de stranden of de oevers der rivieren, voor zoover deze bevaarbaar zijn.

De oorspronkelijke bewoners zijn sedert vele jaren door de vreemde kolonisten verdrongen en aan hen onderworpen.

De weinige overgeblevenen wonen verspreid, of in kleine kampongs, in het gebergte.

Zij zijn zacht van karakter, schuw en vreesachtig en zelfs door de groote onderdrukking, die zij dikwijls te verduren hebben, niet tot verzet of uiterlijke blijken van misnoegdheid te bewegen. Zij leven stil onder elkander, afgescheiden van alle vreemdelingen, bij wier nadering zij, met achterlating van have en goed, in het gebergte vlugten.

Zij zijn tenger en zwak van statuur, ligter van kleur dan de Maleijers en dikwijls met eene ziekelijke bleeke tint overtogen.

Zij lijden veel aan walgelijke huidziekten, waarschijnlijk ten gevolge van de vele onnatuurlijke zaken, die zij tot voedsel gebruiken, daar zij alles eten, wat het planten- en dierenrijk opleveren en niet direct schadelijk is.

Hunne kleeding is hoogst eenvoudig en bestaat gewoonlijk alleen uit eene strook van boombast vervaardigde stof, die om de lenden en tusschen de beenen door geslagen wordt (tjawat), benevens een' hoofddoek.

Slechts bij bijzondere gelegenheden dragen zij korte Boeginesche broeken en een katoenen buis. Het tatoueren is hier niet in gebruik. De vrouwen dragen sarongs en korte kabajen, doch hebben veelal het bovenlijf ontbloot. Hunne wapens bestaan in lansen, schilden, blaasroeren voor vergif-

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

tigde pijltjes en klewangs. Ook maken zij eene soort van versterking, om zich tegen de aanvallen der wilde en barbaarsche Dajak Pari te beveiligen.

De taal van dit volk heeft weinig overeenkomst met het Maleisch.

Wat betreft hunne godsdienst, vereeren zij een goed en een kwaad beginsel.

Het eerste, Batara geheeten, is het magtigste, met alle Goddelijke eigenschappen begaafd, volmaakt, goed en regtvaardig.

Het oordeelt de zielen der afgestorvenen, naar gelang van hunne daden bij hun leven.

De woonplaats van Batara is de top van den berg Halau-Halau in het Meratoes-gebergte, alwaar zij tevens den hemel plaatsen.

De booze geest, genaamd Poetjoet, dien zij aanroepen en wien zij offers brengen, is de bewerker van al het ongeluk, dat hun in het leven overkomt.

De dooden worden in wit linnen gehuld en bijgezet in natuurlijke onderaardsche gewelven, die groot genoeg zijn om verscheidene geslachten van eene familie te bevatten. Zij geven hun koperen muntstukjes (pitis) mede en bedekken de oogen, neus, ooren en mond met gouden plaatjes (1). Alleen de mannen worden besneden. Deze bebouwen het land, verzamelen damar, was, honig, rotan, vogelnestjes, wasschen goud en vervaardigen kleine praauwen; terwijl de vrouwen het huiselijk werk verrigten, kleedingstukken maken, matten vlechten en diergelijk werk doen. Zij hebben vele fabelachtige overleveringen en zijn liefhebbers van feesten, spelen, oorlogsdansen, enz.

(1) Zonder gewaagde vergelijkingen of gevolgtrekkingen te maken, vindt men hier eene treffende overeenkomst met de wijze van met de dooden te handelen, bij de oude Egijptenaren in gebruik. Zie, onder anderen, Champollion-Figeac, l'Egypte ancienne.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Het van vreemdelingen afgestamde gedeelte der bevolking volgt de Boeginesche zeden en gewoonten na in kleeding, spelen, feesten, plegtigheden bij geboorten, huwelijken en sterfgevallen, weddingschappen en over het algemeen in de gansche levenswijs.

Door de vermenging der Boeginezen met de Maleijers, en welligt vroeger ook met de Dajaks, is een dialect ontstaan, dat met de talen dier drie volken overeenkomt, en eigenaardig is aan de oostkust van Borneo (1). Het is alleen verstaanbaar voor degenen, die lang daar vertoefd hebben.

Met vreemdelingen wordt meest Boegineesch of Maleisch gesproken, hoewel velen, zelfs van de aanzienlijkste personen, dit laatste niet verstaan.

De Boeginezen, die zich tijdelijk in deze landen nederzetten, zijn de voornaamste handelaren. Zij voeren bijkans alle goederen in en verkoopen die aan de vorsten, of aan de handelaren der binnenlanden, die meest afstammelingen zijn van Boeginezen, vermengd met Maleijers.

Het karakter van dat gemengd ras bewaart het midden tusschen dat der Boeginezen en dat der Dajaks; zij bezitten noch den moed en ondernemingsgeest der eersten, noch de goedaardigheid en lijdzaamheid der laatsten; zij zijn onbeschaafd, laf, hardvochtig en onregtvaardig jegens hunne minderen, kruipend en laag voor hunne meerderen.

In benden vereenigd, trekken zij uit op roof, om kleine weerlooze handelsvaartuigen te overvallen, waarbij niet zelden de opvarenden vermoord of als slaven weggevoerd worden (2). Zij zijn zeer zedeloos en het onmatig gebruik van

---

(1) Op de oostkust van Borneo, van af Pasir om de noord, heeft elk land, elke stam, zijne afzonderlijke taal. Het is mogelijk, dat het dialect, waarvan de Heer S. spreekt, in Tanah Boemboe in gebruik is.

(2) Deze togten van kleine zeerooverij hebben opgehouden te bestaan met de expeditie van Gouvernements wege, in 1838.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

opium heeft onder hen al die vernielende gevolgen gehad, die daaraan verbonden zijn.

Over het algemeen is Tanah Boemboe rijk aan voortbrengselen uit de verschillende rijken der natuur en het laat zich met eenige zekerheid vermoeden, dat het, bij eene geregelde kultuur, is geschikt te maken, om al die producten voort te brengen, die op Java en andere goed bebouwde eilanden gevonden worden (1).

---

(1) Het is ontegenzeggelijk waar, dat de Borneosche grond ongemeen vruchtbaar is; ook is het zeer waarschijnlijk, dat deze de meeste producten van Java zoude voortbrengen; — de koffijboom draagt reeds in het 3de jaar; — maar er ontbreken handen, om den grond te bebouwen. In Tanah Boemboe leven, volgens den heer Schwaner, 21 menschen op eene vierkante geographische mijl, in verstrooide gehuchten; daarbij is de bevolking lui en werkt niet meer dan tot haar onderhoud volstrekt noodzakelijk is; zij heeft dan ook bijna alle jaren gebrek aan rijst. Aan eene kultuur in Tanah Boemboe met inboorlingen is dus niet te denken, en voor eene kolonisatie met Oostersche vreemdelingen of Europeanen zijn geschiktere streken op Borneo dan Tanah Boemboe.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

KARTU PERPUSTAKAAN
LIBRARY CARD

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA